

Studiedag Documentatiecentrum Vlaams-Brabant en Rijksarchief Leuven

*Van heirbanen tot steenwegen. Het wegennet in Vlaams-Brabant
in archeologisch en historisch perspectief*

Zaterdag 6 juni 2026 | Vaartstraat 24, 3000 Leuven

Wegennet en handelsuitwisselingen. De bijdragen van toltarieven,
tolrekeningen en andere bronnen (13de-16de eeuw)

Jean-Marie Yante, professor-emeritus Université Catholique de Louvain

A. SAMENVATTING

1. Een breed scala aan bronnen

Voor de reconstructie van het wegennet uit de late middeleeuwen en het begin van de moderne tijd is het nodig om de meest uiteenlopende bronnen te vinden en te gebruiken.

De *fysieke geografie* wijst in de richting van bepaalde doorgangspunten.

Er zijn aanwijzingen te vinden in *kronieken*, *reisverslagen* of *pelgrimsverslagen*. Voorzichtigheid is echter geboden. De *reisroutes* ('itinéraires routiers') bestaan uit eenvoudige lijsten van plaatsen, met aanduiding van de afstanden daartussen (bij voorbeeld de *Itinéraires de Bruges*, eind-15de eeuw). De reisgidsen uit de 16de eeuw zijn rijker aan informatie (bij voorbeeld *La Guide des chemins de France* van Charles Estienne, 1552).

Het arsenaal aan *diplomatieke bronnen* levert over het algemeen indirecte informatie: verwijzingen naar wegen, infrastructuur, onderhoud, wegenbouwprojecten, ...

Boekhoudkundige en gerechtelijke bronnen maken het mogelijk om van de norm naar de feiten over te gaan. Het systematisch in kaart brengen van *toltarieven* helpt bij het uitstippelen van wegen. De *tolrekeningen* brengen het gebruik van de wegen en de aard van het verkeer aan het licht.

Middeleeuwse *kaarten* hebben meer symbolische en morele dan utilitaire doelstellingen en negeren de wegen. Pas in de eerste helft van de 16de eeuw neemt de uitgeverij Blaeu uit Amsterdam dit soort gegevens op in haar atlassen.

Archeologische vondsten vormen belangrijke bronnen, bvb. in de Hoge Venen (*Via mansuerisca*), bij de Gotthard plaats (Zwitserland) en de Traversette-tunnel in Monte Viso (Frans-Italiaanse grens).

De *iconografie* levert minder op dan men zou verwachten. Bepaalde schilders maken niettemin bijzondere weginrichtingen uit de Maasvallei (16de eeuw) bekend.

De *toponymie* blijkt eveneens een waardevolle hulp te zijn, zonder dat ze altijd doorslaggevend is.

Luchtfoto's vormen een ondersteuning voor het onderzoek, met name de digitale terreinmodellen (DTM) die gemaakt zijn op basis van LIDAR-gegevens. Die brengen reliëfs aan het licht die met het blote oog nauwelijks of niet zichtbaar zijn.

Ten slotte mag men de waarnemingen niet negeren die al vanaf de 19de eeuw, of zelfs eerder, door geleerden ter plaatse zijn gedaan.

2. Drie soorten bronnen

Vanaf de 11de en 12de eeuw voeren vorsten en leenheren meer tolheffingen in op het verkeer over land of over water. De **toltarieven** zijn theoretische documenten en sommige hebben een duidelijk protectionistisch karakter.

De informatieve waarde van de **tolrekeningen** blijkt zeer wisselend. Om de cijfers hun reële betekenis te geven, is het noodzakelijk om de omvang van de vrijstellingen en de effectiviteit van de controles te kennen. Deze documenten kunnen het bestaan van kweekvijvers van vervoerders onthullen.

Het beschikken over een goed netwerk van verkeerswegen is van vitaal belang voor de hertogen van Bourgondië en hun Habsburgse opvolgers. Het *corpus* van **verordeningen** maakt een inventarisatie mogelijk van de maatregelen die zijn genomen voor het onderhoud, de verbetering of de uitbreiding van het netwerk van verkeerswegen (ook waterwegen), namelijk in Brabant (14de-16de eeuw).

B. BIBLIOGRAFISCHE ORIËNTATIE

1. Een breed scala aan bronnen

- L'homme et la route en Europe occidentale au Moyen Âge et aux Temps modernes, Auch, 1982 (Flaran, 2)
- Auf den Römerstraßen ins Mittelalter. Beiträge zur Verkehrsgeschichte zwischen Maas und Rhein von der Spätantike bis ins 19. Jahrhundert, dir. Friedhelm BURGARD en Alfred HAVERKAMP, Mainz, 1997 (Trierer Historische Forschungen, 30)
- Jean-Marie YANTE, « Entrepreneurs et transport terrestre. À propos des rouliers lorrains et luxembourgeois (XVe-XVIe siècles) », Revue belge de philologie et d'histoire, 76 (1998), p. 373-401
- Id., « Les rouliers au long cours. Recrutement rural et organisation professionnelle (XIVe-XVIe siècles) », in À l'approche d'une autre ruralité. Campagnes et travail non agricole du bas Moyen Âge à 1914, dir. Id., Bruxelles, 2004, p. 193-212 (Archives et Bibliothèques de Belgique. Numéro spécial 72 ; Travaux du groupe de contact F.N.R.S. « Histoire des campagnes », 1).
- Id., « Coût, gestion et financement des infrastructures routières. À propos de quelques ponts d'Ardenne aux XIVe-XVIIe siècles », in Édifice & artifice. Histoires constructives. Recueil de textes issus du Premier congrès francophone d'histoire de la construction, Paris, 19-21 juin 2008, dir. Robert CARVAIS, André GUILLERMÉ, Valérie NÈGRE en Joël SAKAROVITCH, Paris, 2010, p. 991-998

- ID., « La représentation routière sur les cartes gravées et dans les atlas imprimés des Pays-Bas (XVIe-XVIIIe siècles) », in *L'historien face à l'espace : paysages et cartographie. Actes de l'Université d'hiver des historiens de la Grande-Région. Saint-Mihiel, 26-28 novembre 2009*, dir. Fabienne HENRYOT, Philippe MARTIN en Paul SERVAIS, Nancy, 2011, p. 143-155 (*Annales de l'Est*, 2010, n° spécial)
- ID., « Les douanes, structures identitaires et instruments économiques. Des prémices du XIIIe siècle aux réalisations du XVIe », in *Apports de l'histoire aux constructions identitaires. Appartenances, frontières, diversité et universalisme*, dir. Luc COURTOIS en Jean PIROTTE, in samenwerking met Sofia LEMAÎTRE, Louvain-la-Neuve, 2013, p. 179-193
- Marie-Hélène CORBIAU en Jean-Marie YANTE, « Du réseau routier romain au réseau médiéval. Considérations méthodologiques et ressources documentaires », in *Sur la route des foires (XIIe-XVIe siècle)*, Troyes, 2019, p. 6-13 (*La Vie en Champagne*, n° 99)
- *La route au Moyen Âge. Réalités et représentations*, dir. Marie-Hélène CORBIAU, Baudouin VAN DEN ABEELE, Jean-Marie YANTE en Anne-Marie BULTOT-VERLEYSSEN, Louvain-la-Neuve, 2020 (Université catholique de Louvain. Publications de l'Institut d'Études Médiévales. Textes, Études, Congrès, 32) – bibliografische oriëntatie, p. 21-48

2. Drie soorten bronnen

2.1 De toltarieven

- Otto STOLZ, « Zur Entwicklungsgeschichte des Zollwesens innerhalb des alten Deutschen Reiches », *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 41 (1954), p. 1-41
- Marie-Louise FANCHAMPS, « Étude sur les tonlieux de la Meuse moyenne du VIIIe au milieu du XIVe siècle », *Le Moyen Âge*, 70 (1964), p. 205-264
- Georges DESPY en Léon ZYLBERGELD, « Jodoigne ou Genappe ? Sur une charte de franchise d'Henri Ier de Brabant (1211) », *Annales de la Société archéologique et historique de Nivelles*, 20 (1968), p. 7-31
- Christiane DE CRAECKER-DUSSART, « L'évolution du sauf-conduit dans les principautés de la Basse-Lotharingie, du VIIIe au XIVe siècle », *Le Moyen Âge*, 80 (1974), p. 185-243
- Georges DESPY, *Les tarifs de tonlieux*, Turnhout, 1976 (Typologie des sources du Moyen Âge occidental, 19)
- Renée DOEHAERD, « Féodalité et commerce. Remarques sur le conduit des marchands. XIe-XIIIe siècles », in *La noblesse au Moyen Âge. XIe-XVe siècles. Essais à la mémoire de Robert Boutruche*, dir. Philippe CONTAMINE, Paris, 1976, p. 203-217 – reproduceerd in ID., *Œconomica mediaevalia*, Bruxelles, 1984, p. 197-208

2.2 De tolrekeningen

- Renée DOEHAERD, *Comptes du tonlieu d'Anvers. 1365-1404*, Bruxelles, 1947 (Commission royale d'Histoire, in-8°).
- Jean-Marie YANTE, « Les comptes de péages », in *La recherche historique en archives du Moyen Âge*, dir. Paul DELSALLE, Gap en Paris, 1995, p. 123-132 (Ophrys. Documents - Histoire)
- ID., *Trafic routier en Ardenne, Gaume et Famenne. 1599-1600*, Louvain-la-Neuve, 1986 (Centre belge d'histoire rurale. Publication n° 85)

- ID., « L'application des tarifs. Rigueur, approximation ou souplesse ? À propos de comptes de péages lorrains et luxembourgeois (XVe-XVIe siècles) », *Comptabilités*, 7 (2015), online. URL : <http://journals.openedition.org/comptabilites/1643>

2.3 De bijdrage van de prinselijke verordeningen

- Jonas BRAEKEVELT, « De verordeningen van Filips de Goede voor het graafschap Vlaanderen en de heerlijkheid Mechelen (1419-1438) », *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de uitgave der oude wetten en verordeningen van België*, 48 (2007), p. 9-86
- Jean-Marie YANTE, « Princes, routes et voies d'eau dans les Pays-Bas. Des enjeux aux réalisations (fin XIVe-milieu XVIe siècle) », in *Mélanges Bertrand Schnerb*, onder druk (coll. Burgundica)
- *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 2e reeks, *Règne de Charles Quint. 1506-1555*, uitg. Charles LAURENT, Jules LAMEERE en Henri SIMONT, Bruxelles, 1893-1922, 6 banden
- *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur 1381-1419*, deel 1 : *Ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 16 octobre 1381 au 31 décembre 1393*, uitg. John BARTIER en Andrée VAN NIEUWENHUYSEN, Bruxelles, 1965 ; deel 2 : *Ordonnances de Philippe le Hardi et de Marguerite de Male du 17 janvier 1394 au 25 février 1405*, uitg. André VAN NIEUWENHUYSEN, Bruxelles, 1974 ; deel 3 : *Ordonnances de Jean sans Peur 1405-1419*, uitg. Jean-Marie CAUCHIES, Bruxelles, 2001
- *Ordonnances de Philippe le Bon pour les duchés de Brabant et de Limbourg et les Pays d'Outre-Meuse 1430-1467*, uitg. Philippe GODDING, Bruxelles, 2005
- *Ordonnances de Philippe le Bon pour le comté de Hainaut 1425-1467*, uitg. Jean-Marie CAUCHIES, in samenwerking met Gilles DOCQUIER, Bruxelles, 2010